

ellifin ilmî ve fikrî yönleri üzerinde çok sayıda çalışma yapıldığı gibi (Şah Veliyyullah konusundaki bibliyografya denemeleri için bk. Kabir Ahmad Khan, VII/1 [1986], s. 59-64; Hermansen, XI/3 [1988], s. 27-30) doğrudan *Hüccetullâhi'l-bâliğa* ile ilgili makaleler de yazılmıştır. Bunlar arasında Sabih Ahmed Kemâlî'nin, "The Concept of Human Nature in Hujjat Allâh al-Balighah and its Relation to Shah Waliy Allâh's Doctrine of Fiqh" (JC, XXXVI/3 [1962], s. 207-224; XXXVI/4 [1962], s. 256-274); Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî'nin "Şah Veliyyullah aor Un ki Kitâb Hüccetullâhi'l-bâliğa" (el-Hak, XIX/5 [1984], s. 47-49); M. K. Hermansen'in "Shah Wali Allah of Delhi's Hujjat Allah al-Baligha: Tension Between the Universal and the Particular in an Eighteenth Century Theory of Religious Revelation" (St.I, LXIII [1986], s. 143-157) ve M. Abdülhak Ensârî'nin "The Philosophy of the Islamic Shari'ah: A Study of Shah Wali Allah's Hujjat Allah al-Balighah" (International Seminar on Islamic History, Art and Culture in South Asia, Islamabad 1986, s. 391-402) adlı çalışmaları zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* (nşr. M. Şerif Sükker), I-II, Beyrut 1410/1990; M. Zâhid Kevserî, *Hüsnü't-tekdâfi fi sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*, Humus 1388/1968, s. 116-121; M. A. Aziz, *A History of Pakistan*, Lahore 1979, s. 70-73; A. D. Muztar, *Shah Wali Allah a Saint-Scholar of Muslim India*, Islamabad 1979, s. 87-135, 180-181; Fazlurrahman, *İslâm* (trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın), İstanbul 1981, s. 225; Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî, *Ricâlü'l-fikr ve'd-da'ue fi'l-İslâm*, Küveyt 1985, s. 167-192; J. M. S. Baljon, *Religion and Thought of Shah Wali Allah Dihlavi*, Leiden 1986; Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-'Arabiyye*, s. 97-98, 143-147; a.mlf., "İle'l-Edebi'l-'Arabî" (trc. Abdülhamid en-Nu'mânî), *Şekâfetü'l-Hind*, IV/1, New Delhi 1953, s. 65; H. Basri Çantay, "Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Veliyyullah Dihlevî", *Hilâl*, I/8, Ankara 1959, s. 11-13; Aziz Ahmad, "Political and Religious Ideas of Shah Wali-Ullah of Delhi", *MW*, LII (1962), s. 22-30; Muhyiddin el-Elvâî, "el-Mü'elleftü'l-'Arabiyye li-'ulemâ'i'l-Hind-i'l-müslimîn", *ME*, XXXVIII/7 (1967), s. 721-726; Kabir Ahmad Khan, "A Select Bibliography of Writings by and About Shâh Wali-Allâh Dihlavi in English and Urdu", *MWBR*, VII/1 (1986), s. 56-65; M. K. Hermansen, "The Current State of Shah Wali Allah Studies", *HI*, XI/3 (1988), s. 17-30; Muhammed el-Faruque, "Some Aspects of Muslim Revivalist Movements in India During the 18th Century: The Activities of Shah Wali Allah of Delhi", *JC*, LXIII/3 (1989), s. 19-41; Abdul Azim Islahi, "Shah Wali Allah's Concept of Al-Irtifaqat: Stages of Socio-Economic Development", *Journal of Objective Studies*, II/1, Aligarh 1990, s. 46-63; A. S. Bazmee Ansari, "Al-Dihlavi, Shâh Wali Allâh", *EI*² (İng.), II, 254-255.

BEKİR TOPALOĞLU

HÜCEYME bint HUYEY

(bk. ÜMMÜ'd-DERDÂ el-VASSÂBİYYE).

HÜCRE

(حجرة)

Türk-İslâm mimarisinde çeşitli yapı türlerinde mevcut küçük boyutlu yaşama birimi.

Arapça'da "küçük ve dar oda" anlamına gelen kelime Osmanlı Türkçesi'nde *höcre* olarak da telaffuz edilmiştir. Daha ziyade Türk-İslâm mimarisinde kullanılan bu terim, bir veya birkaç kişinin barınabileceği küçük yaşama birimlerini ifade eder. Diğer İslâm ülkelerinde aynı türde birimler başka şekilde adlandırılmakta, meselâ Mısır'da medrese hücrelerine *beyt*, tarikat yapılarındaki hücrelere *beyt* veya *hılve* (*halvet*) denilmektedir. Buradan hareketle *halvet* yahut *halvethâ-ne* için az da olsa hücre teriminin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca duvar veya pâyelerin içine oyulmuş bir nevi dolap da hücre olarak adlandırılmıştır.

Türk-İslâm mimarisinde hücre teriminin en yaygın biçimde kullanıldığı yapı türleri medrese ve tekkelerdir. Anadolu'da XIV. yüzyıldan önceki Dânişmendî, Artuklu ve Selçuklu medreselerinde talebe hücreleri üstü açık veya kubbeyle örtülü avlunun çevresinde sıralanmakta, genellikle dikdörtgen planlı olan bu birimlerin enleri 2-3,50 m., boyları da 3-4,50 m. dolayında bulunmaktadır. Büyük çoğunluğu sivri beşik tonozlarla örtülmüş, birer dolap nişi (hücre) ve ocakla donatılmıştır. Kapılar daima avluya açılmaktadır. Örneklerin bir kısmında muhtemelen emniyet tedbiri olarak dış duvarlar sağır bırakılmış veya mazgal pencerelerle donatılmış, bazan da tonozun merkezine delikler açarak mekânı tepeden aydınlatma ve havalandırma yoluna gidilmiştir. Ancak hücrelerin sokak kotuna göre yüksekte kalması veya dış duvarların güvenliği sağlanmış bir ortama açılması halinde nisbeten geniş pencerelere yer verilmektedir. Aynı dönemlerin medreselere göre çok daha az örneği günümüze gelebilmiş tarikat yapılarındaki derviş hücreleri de konum, boyut ve tasarım açısından medrese hücreleriyle aynı özellikleri paylaşır.

Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra XIV. yüzyılda Osmanlılar dı-

şındaki beylikler Selçuklu medrese tasarımına büyük ölçüde sadık kalmışlar, talebe hücrelerinin düzenini pek değiştirmemişlerdir. Aynı şey, Doğu Anadolu'da XV. yüzyıla ve XVI. yüzyıl başlarına ait Akkoyunlu medreselerinin hücreleri için de söylenebilir. Ancak özgün mimariyle günümüze ulaşabilmiş en eski Osmanlı eğitim yapısı olan İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi (1331-1354 arası), Anadolu Türk mimarisinde bu yapı türünün gelişiminde yeni bir çığır açmış ve Osmanlı medreselerinin prototipi olmuştur. Bu yapının getirdiği en önemli yenilik, tipik bir Osmanlı medresesinin "alâmet-i fârika"-sı olan kare planlı ve kubbeli talebe hücreleridir. Ayrıca bu hücrelerde görülen ve daha sonraki Osmanlı medreselerinde sürdürülecek olan diğer bir yenilik, söz konusu mekânların dışarıya açılan altlı üstlü iki pencereyle donatılarak bol ışığa kavuşturulmuş olmasıdır.

Diğer taraftan Karaman'da, I. Murad Hudâvendigâr'ın kızı ve I. Alâeddin Ali Bey'in eşi Nefise Sultan'ın 1382'de yaptırdığı Hatuniye Medresesi, Karamanoğlu mimarisinde ilk ve son olarak görülen kare planlı ve kubbeli hücreleriyle erken Osmanlı mimarisinin etkisini yansıtır. Orhan Gazi döneminden XVIII. yüzyıl sonlarına kadar, erken dönemle ait bazı istisnalar dışında Osmanlı medreselerindeki talebe hücrelerinin büyük çoğunluğu İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde gözlenen düzeni devam ettirmiştir. Ancak örneklerin çoğunda dışa açılan pencerelerin yanı sıra avluya açılan birer pencere de tasarlanmıştır.

Osmanlı dönemi tarikat yapıları içinde, açık avlulu ve revaklı medreselerin şemasını tekrar eden örneklerde avluyu kuşatan derviş hücreleri de Osmanlı medreselerindeki talebe hücrelerinin benzeridir. Ancak bu mekânlar arasında, medrese hayatıyla tasavvufî hayatın özündeki farklılıktan kaynaklanması muhtemel olan önemli bir fark göze çarpar. Osmanlı medreselerinin büyük çoğunluğunda talebe hücreleri dışa açılan pencerelerle donatılmışken medrese şeması arzeden tekkelerdeki derviş hücreleri dışa kapalı olarak tasarlanmıştır. Koca Sinan'ın tasarladığı İstanbul Üsküdar'da Atik Vâlide Sultan Külliyesi'ndeki tekke ile (1579) İstanbul Kadirga'da Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'ndeki tekke (1573-1574'ten az sonra) bu anlayışa örnek gösterilebilir.

Malzemesinin dayanıksızlığından ötürü hemen hiçbirisi XIX. yüzyıldan geriye git-

meyan ahşap tarikat yapılarında ise aynı döneme ait ahşap konutlarla büyük bir kaynaşma görülür. Bu arada geniş programlı kuruluşların bazılarında bağımsız bir yapı oluşturan, fakat çoğunlukla selâmlık kanadının bünyesinde yer alan derviş hücreleri de gerek boyutları gerekse iç düzenleri bakımından geç dönem Osmanlı konutlarındaki odalardan pek farklı değildir. Gençliğinde İstanbul Eyüp'teki Bahariye Mevlevîhânesi'nde (1877) "hücrenişin" olan Abdülbaki Gölpinarlı özgün mefruşatıyla donatılmış bir mevlevîhâne hücrelerini şöyle tarif eder: "Hucre kapısından, dar bir girişi yerine girilirdi ki burda, ayakkabıları koymağa yarayan ve divara çakılmış raf da bulunurdu. Asıl hücreye bu girişi yerinden iki, yahut bir basamakla çıkılırdı. Hücreye girilince, sol tarafta ve kapı karşısında dedenin oturduğu yer, yanında kahve ocağı, arkasında, gerekli şeyleri koymaya yarayan dolap, odanın karşısında boylu boyunca bir kerevet bulunurdu. Kerevetin üstündeki mindere züvvâr, yâni ziyaretçiler, müsâfirler otururlardı. Kerevetin üst tarafında, divarda lamba konacak yer ve lamba, yahut mum şamdanı, karşı divarda yatak konan bir büyük dolap, bir tarafta da Kur'ân-ı Kerîm ve bâzı kitapların konmasına yarayan bir raf bulunur, bu raf yoksa, kenara konmuş bir rahle, bu işi görürdü. Hücreye kilim döşenirdi ve bütün müştamelât anlatıklarımızdan ibaretti" (*Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 164).

Hücre terimi tarikat ehli arasında en çok Mevlevîler tarafından kullanılmış, bundan da yeni terim ve tabirler türetilmiştir. Mevlevîhânelerdeki hücrelerde ikamet eden dedelere "hücrenişin" denirdi. Bin bir günlük çilesini başarıyla dolduran ve dede pâyesini kazanan "çilekeş canlar"ın kendilerine tahsis edilen hücreye geçişine "hücreye çıkmak" tabir edilir, bu vesileyle düzenlenen törende çekilen özel gülbang "hücre gülbangi" olarak adlandırılırdı. Hücreye çıktıktan sonra üç gün halvete giren hücrenişin, bitiminde meydanı dede tarafından "hücre küşâdı" denilen bir törenin ardından mevlevîhâne-deki gündelik hayata katılırdı. Bu arada bir veya iki kişinin oturup yatabileceği küçük odaları tanımlayan "hücre-i dervîşâne" (hücre-i fakîrâne) tabiri de tarikat terminolojisinden halk diline geçmiş olmalıdır.

Osmanlı döneminde medreselerin ve tarikat yapılarının yanı sıra kervansaray

ve han gibi konaklama yapılarında da küçük yaşama birimleri hücre olarak adlandırılmış, ayrıca bu terim hayır eserlerine gelir sağlamak amacıyla kiraya verilen odalar için de kullanılmıştır. Hücreler bir kapiya sahip olduklarından sayıları "bab" terimiyle ifade edilmektedir. 953 (1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde teşhis edilen birçok örnek arasında, 884 Saferinin ortalarında (Mayıs 1479 başları) tescil edilmiş Çakır Ağa vakfına bağlı "kârânâsaray höcerât 62 bâb", 901 Cemâziyelevvelinin başlarına (Ocak 1496 ortaları) ait Hâce Pîrî vakfına bağlı "kârânâsaray maa höcerât 40 bâb", Abdüsselâm Bey vakfının gayri menkulleri arasında geçen iki adet "hân-ı höcerât-ı fevkânîye ve tahtânîye" kayıtları zikredilebilir. Aynı kaynakta, İstanbul'un hemen her yerinde tahtânî ve fevkânî konumda pek çok bağımsız vakıf hücrenin de kaydı bulunmaktadır.

Öte yandan bütün yapı türlerinde duvarlarda veya pâyelerde çok defa içine şamdan, kitap vb. şeylerin konulması için, bazan da süsleme amacıyla tasarlanan nişlere Osmanlı devrinde hücre denilmekteydi. Batılılaşma dönemi Osmanlı sivil mimarisinde "şerbetlik" adı verilen nişlerin köşeleri genellikle düşey bir dizi oluşturacak şekilde hücrelerle donatılırdı. Ayrıca hapishanelerde tutukluların barındığı mekânlara da hücre denilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), tür.yer.; Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963, s. 21-22, 135-136; a.mlf., *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 164-165; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, I, 140; a.mlf., *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, tür.yer.; Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1975, s. 200; Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1978, tür.yer.; Metin Sözen, *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul 1981, s. 114-132; a.mlf. – Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1986, s. 107; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, tür.yer.; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 155; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları / Medreseler, Darülmurşidat, Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, s. 267; a.mlf., "Medreseler", *DBİst.A.*, V, 320-326; M. Baha Tanman, "Sinan'ın Mimârisi / Tekkeler", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988, s. 313-322; a.mlf., "Tekkeler", *DBİst.A.*, VII, 236-240; D. Behrens-Abouseif, "An Unlisted Monument of the Fifteenth Century: The Dome of Zâviyat al-Damirdâş", *Alsl.*, XVIII (1982), s. 105-121; Pakalın, I, 847-849.

M. BAHÂ TANMAN

HÜCRE-i SAÂDET

(حجرة سعادت)

Resûl-i Ekrem'in defnedildiği
Hz. Âişe'nin odası.

Arapça hücre (oda) ve saâdet (mutluluk) kelimelerinden oluşan bu terkip Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin bulunduğu türbe hakkında kullanılır. Resûl-i Ekrem Medine'deki ilk mescidi (Mescid-i Nebevî) inşa ederken kendisi için doğu duvarının güney kısmına bitişik iki oda yaptırdı ve bunlardan birine hicretten bir süre önce evlendiği Hz. Sevdâ'yı, diğerine de Medine'de evlendiği Hz. Âişe'yi yerleştirdi. Kur'ân-ı Kerîm'de Hucurât sûresinin 4. âyetinde, Resûlullah'ı dışarıya çağırma hususundaki kaba davranışları sebebiyle bedeviler kınanırken dolaylı olarak bu odalardan bahsedildiği için sûreye Hucurât (odalar) adı verilmiştir. Bu odalara girerken izin isteme konusuna temas eden âyette de "Peygamber'in evleri" tabiri kullanılmıştır (el-Ahzâb 33/53). Daha sonra sayısı dokuza kadar çıkan bu hücreler içinde Hz. Âişe'nin odası özellikle Resûl-i Ekrem'in buraya defninden dolayı önem kazanmış ve "hücre, el-hücretü's-şerîfe, el-hücretü'l-mukaddese, el-hücretü'l-muattara, hücre-i münîfe, hücre-i saâdet" gibi adlarla anılmıştır.

Hz. Peygamber'in evinin, idarî bir merkez olma özelliği de gösteren mescidin bi-

Hücre-i saâdetin Mescid-i Nebevî'nin genel planı içindeki konumunu gösteren çizim (M. Lebib el-Betenâni, s. 321)

